

تجلی نام علی(ع) در هنرهای کاربردی دوره‌های تیموری تا قاجار

مهناز شایسته فر^۱

*^۱ دانشجویار گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. iainternationalaffairs@gmail.com

چکیده

حمایت مداوم ایرانیان از مذهب تشیع در دوره‌های تیموری تا قاجار سبب شد، ادعیه و احادیث مرتبط با ائمه به عنوان موضوعی ارزشمند به استخدام هنرمندان خطاط و کتیبه‌نگار درآید و هنرمندان با استفاده از این مضامین به تزیین اشیاء کاربردی و ظروفی چون بشقاب، کاسه، چراغ‌ها و پایه شمعدان‌هایی ساخته شده از فلز، مرمر، سنگ، چوب و پارچه پرداختند. به همین دلیل در ایران اسلامی قرون پانزدهم/ نهم تا نوزدهم/سیزدهم، رفته رفته مضامین شیعی بیش از پیش دستمایه کار هنرمندان قرار گرفت. آنان از خط و خوشنویسی، در هنرهای کاربردی نه تنها به عنوان یک عنصر تزیینی، بلکه به عنوان ابزاری برای تبلیغ و تقویت ارزش‌های والای تشیع بهره جستند. در میان مضامین مذهبی به کار رفته در خط‌نگاره‌های آثار کاربردی این ادوار تاریخی، ذکر نام علی(ع) امام اول شیعیان، یکی از نمونه‌های خلق تفاهم میان هنر و مذهب است. ذکر نام ایشان به تنهایی یا در کنار الله، محمد(ص) و ائمه اطهار، شهادتین شیعی، احادیث پیامبر در منقبت وی و قسمت‌هایی از دعای پر فیض نادعلی، از جمله مضامینی است که نه تنها گویای ارادت به این امام همام است، بلکه مستقیماً گرایش به مذهب تشیع را نزد ایرانیان آشکار می‌سازد. روش گردآوری مطالب مقاله، روش اسنادی و کتابخانه‌ای و شیوه تنظیم مقاله به صورت توصیفی، تحلیلی و تاریخی است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های نمود نام علی(ع) در خط‌نگاره‌های آثار کاربردی دوره‌های تیموری تا قاجار.
۲. دلایل ارادت هنرمندان به انتخاب مضامینی در منقبت امام علی، با عنایت به شخصیت ایشان.

سؤالات پژوهش:

۱. جایگاه خط و خوشنویسی در هنر اسلامی و رابطه‌ی آن با مذهب تشیع کدام است؟
۲. مضامین عبارت‌هایی در وصف علی(ع) در خط‌نگاره‌های هنرهای کاربردی کدامند؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۲

دوره ۱

صفحه ۸۲ الی ۱۰۲

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۲۸

تاریخ داوری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۵

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

کلمات کلیدی

خط‌نگاره،

علی(ع)،

هنرهای کاربردی،

از دوره تیموری تا قاجار.

ارجاع به این مقاله

شایسته فر، مهناز. (۱۴۰۱). تجلی نام علی(ع) در هنرهای کاربردی دوره‌های تیموری تا قاجار. سفالینه، ۱(۲)، ۸۲-۱۰۲.

 [dori.net/dor/20.1001.1.24763411.1401.1.2.13.2](https://doi.org/10.21861/2021.1.13.2)

 dx.doi.org

مقدمه

هنر ایرانی چه قبل از اسلام و چه در دوره اسلامی، از شاخص‌ها و ارزش‌های ثابتی برخوردار بوده که مهم‌ترین آنها ارتباط بین هنر و آداب معنوی بر گرفته از مذهب می‌باشد. در هنرهای تجسمی دوره قبل از اسلام نیز غالباً بر جنبه‌های تزئینی تأکید شده و در برگیرنده‌ی مفاهیم نمادینی بوده است. بنابراین این هنر در دوره اسلامی نیز در امتداد همان سیر، در زمینه تزئینات و نمادین سازی ظهور پیدا کرده است. بی‌شک هیچ چیز به اندازه «تزئینات» در هنر اسلامی نمی‌تواند رسالت تفکر و ذوق هنری را به نمایش بگذارد. زیرا اگر معنا به تمامی در فرم جلوه کند، ممکن است برای عامه مردم قابل درک نباشد، ولی تزئین در نگاه اول، بیننده را به خود جلب می‌نماید و تاثیر خود را می‌گذارد. بنابراین در طول چهارده قرن سابقه هنرهای اسلامی، تزئینات گوناگون از اهمیت خاصی برخوردار بوده و در تمامی دوران اسلامی، هنرمندان در توسعه و تکامل آن از هیچ کوششی دریغ نورزیده‌اند. یکی از دلایل تزئینی و نمادین بودن هنر ایران، در حقیقت روح اسلام و آداب معنوی است که طبع هنرمندان را به این جهت سوق می‌دهد. هنر قدسی با تجلی حروف و اصوات کتاب الهی سر و کار دارد و در زمینه‌های هنرهای تجسمی بیش از هر چیز در قالب خوشنویسی نمود یافته است.

خوشنویسی و کتیبه‌نویسی از مواردی است که کاربرد زیادی در تزئین انواع هنرها داشته است. آثار بازمانده از خوشنویسان مسلمان و موضوعات خطوط به کار رفته بر روی آن‌ها گواهی بر پیوند استوار خوشنویسی با فرهنگ و تمدن اسلامی دارد و نیز بیانگر سهم خوشنویسی در گسترش فرهنگ و ادبیات اسلامی بوده که برخاسته از فرهنگ و اعتقادات جامعه‌ی زمان خود است. توجه به آیات و روایات رسیده در این رابطه، اهمیت خط و قداست آن را بیش از پیش بر ما روشن می‌نماید.^۱ هنر خوشنویسی در طول تاریخ هنر اسلامی همواره در زمینه‌ی هنرهای کاربردی تجلی پیدا کرده است. تزئینات کتیبه‌ای همواره با قرار گرفتن در کنار نقوش و اشکال گوناگون گیاهی و هندسی همواره ترکیبات زیبا و بدیعی آفریده است. این موضوع در ساخت انواع ظروف مزین شیشه‌ای، فلزی و سفالی و... نیز بسیار به چشم می‌خورد.

در جامعه اسلامی علاوه بر موضوعات قرآنی، ادعیه و احادیث کاربرد فراوانی در تزئین آثار هنری داشته است. استفاده از نام بزرگان و اولیاء دین به جهت برکت بخشی نام آنها و برای نشان دادن علاقه و ارادت مسلمین مرسوم بوده است. در ایران از زمان رسمیت یافتن مذهب شیعه نام علی در کتیبه‌های اشیاء کاربردی جایگاهی خاص و ویژه یافته است. گرچه قبل از آن نیز شیعیان در دوره مختلف در هر فرصتی نام علی را زینت بخش آثار خود قرار داده‌اند.

امروزه زمینه‌های بسیاری جهت مطالعه‌ی این آثار وجود دارد. با توجه به مقام والای علی در دین اسلام و به خصوص مذهب شیعه و استفاده‌ی فراوان از نام ایشان بر روی هنرهای کاربردی بر آن شدیم تا به بررسی شیوه‌های خطی و

^۱ - آن جایی که خدای تعالی، حکیم خط و نویسندگی را به خود نسبت داده و بدان بر بندگان خود منت نهاد، اشاره بر شرافت آن فرمود: «أَفْرَأُو رَبِّكَ الْأَكْرَمُ، أَلَدَى عِلْمٍ بِالْقَلَمِ، عِلْمُ الْإِنْسَانِ مَا لَمْ يَعْلَمْ» و از نظر اهمیت و ارزشمندی سوگند به قلم و آنچه بنگارد، یاد فرموده است. «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُ لِلْأُنْ»

نوشتاری نام مبارک حضرت علی در آثار به جای مانده از دوره مختلف هنر اسلامی پردازیم. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

در این مقاله ابتدا به اهمیت خوشنویسی و کتیبه‌نویسی در هنر اسلامی، سپس به بررسی ابعاد شخصیتی و جایگاه امام علی(ع) در میان شیعیان و در ادامه به بررسی نمونه‌هایی از هنرهای کاربردی که دربرگیرنده نام مبارک علی(ع) است، می‌پردازیم. تقسیم‌بندی کتیبه‌ها براساس مضمون آن‌ها صورت گرفته است. در این تقسیم‌بندی کتیبه‌های مورد بررسی به پنج دسته «نام علی»، «نام علی در کنار نام الله، محمد (ص) و ائمه اطهار»، «شهادتین شیعی»، «احادیث پیامبر در منقبت امام علی(ع)» و «دعای نادعلی» تقسیم شده است.

۱. شخصیت و مناقب حضرت علی(ع)

بشریت در طول تاریخ پر فراز و نشیب خود، رهبران بسیاری به خود دیده است، اما هرگز کسی به عظمت علی(ع) رهبری را برعهده نگرفته است. حساب رسول خدا از او جداست که او مراد است و علی مرید، او مربی است و علی شاگرد و دست پرورده‌ی او. حضرت علی(ع) درباره‌ی عظمت رسول خدا و شاگردی خود می‌فرماید: *أَنَا عَبْدٌ مِنْ عَبْدِ مُحَمَّدٍ (ص)*.

علی(ع) شخصیتی عظیم، گرامی و متعالی دارد که در طول اعصار مختلف، حتی از دیدگان عمیق پنهان و در پس ثناگویی‌ها و قهرمان‌پرستی‌ها محبوب مانده است. او به ظاهر یک فرد و یک شخصیت است، اما از نظر تعداد، ابعاد و تنوع سجایا و کثرت ویژگی‌ها معادل یک امت و جامعه بزرگ است. علی(ع) را نه تنها یک تاریخ بلکه موجد و سازنده مفاخر آن به حساب آورده‌اند. او شخصیتی با ابعاد گوناگون است و هر بعدی در جای خود کامل و جامع، منطبق با خواسته‌ی آفریدگار و نسخه‌ای مطابق با اصل آفرینش است که در دید کوتاه‌بینان متضاد می‌آید. وحدت و انسجام این ابعاد خود نشانگر معجزه‌ی آفرینش است. رسول خدا (ص) به جامعیت این ابعاد اشاره کرده و علی(ع) را جامع پاره‌ای از صفات انبیاء الهی می‌داند.

از نظر روانشناسان و جامعه‌شناسان، علی(ع) دارای ابعاد شخصیتی متعدد می‌باشد که تجلی آن در ایفای نقش‌های متفاوت آشکار است (علی فر، ۱۳۷۹: ۱۰۲-۱۰۸). او مرد جنگ، مرد محراب، مرد سخن و فصاحت و بلاغت است. مرد قضاوت است و کار و تلاش و مرد خانواده و زندگی است. او زاهدی راستین است و عارفی بی‌مانند، رهبری کم نظیر است و سربازی آرزومند. او همه‌ی این ابعاد و شخصیت‌ها را در هم آمیخته و یک‌جا به میدان آورده است. از طریق اوست که درب حکمت گشوده می‌گردد، او قواعد زبان و ادب را برجای می‌نهد و مشکلات فقه و قضا را حل می‌کند، از آیات قرآن پرده برمی‌دارد و راه و رسم سیاست و ملک‌داری را می‌آموزد و در نهایت، شیوه هدایت و رهبری را در قالب فرامینی تدوین می‌کند. او مرد سیاست و رهبری است، اما همچون عموم مردم متواضعانه بر خاک می‌نشیند و با بردگان سخن می‌گوید، دلی پر از شور و هیجان دارد، ولی وقار و متانت را از دست نمی‌دهد. خزانه‌ای از

درآمد را در اختیار دارد، اما شمشیرش را برای لقمه نانی حراج می‌کند. مرد عبادت است و مرد مناجات، در خلوت با خدای خویش.

جامعیت شخصیت علی و تنوع جنبه‌های شخصیتی وی باعث شده که شخصیت او را معجونی از تضادهای بخوانند و این بدان علت است که ثابت شده که او از سویی حکیم و از جهتی دیگر چون کارگری ساده است، از یک سو سیاستمداری بی‌نظیر و از سویی دیگر در ارتباط با بردگان و هم سفره‌ی آن‌ها، از یک نظر قهرمان و ستاره‌ی میدان جنگ است و از جهتی دیگر اهل منطق و استدلال عقلی. او شمشیرزنی ماهر و پرخاشگر است، ولی عاطفه‌ای بس دقیق دارد. از یک سو معلم بشر است و از سوی دیگر اسیر جهل و نادانی مردم، از یک سو انسان است و دارای صیانت ذات، از سویی دیگر مأنوس و وابسته به مرگ (قائمی، ۱۳۷۳: ۲۹-۳۱). جامع‌الاطراف بودن شخصیت حضرت علی (ع) باعث شده که او در تاریخ به شخصیتی اسطوره‌ای مبدل گردد، چرا که اسطوره در برگیرنده‌ی مجموعه‌ای از شخصیت‌ها، احساس‌ها، مظاهر، زندگی‌ها، پیوندها و پیوستگی‌ها و همچنین روابط انسانی در حد اعلای آن است. در طول تاریخ هنر اسلامی نیز همواره به طرق مختلفی به وجه اسطوره‌ای شخصیت علی پرداخته شده است. در کتیبه نگاری که هنری وابسته به هنرهای دیگر است، جوانب مختلف شخصیت علی با اشاره به صفات ایشان چون عدالت، جوانمردی و کرم و... نشان داده شده است و بدین وسیله علاوه بر برکت بخشیدن به آن شی یا اثر از ایشان استمداد جسته شده است.

۲. جایگاه کتیبه در هنرهای کاربردی

در میان همه هنرها، خوشنویسی را می‌توان مهم‌ترین نمونه تجلی روح اسلامی به‌شمار آورد.^۲ خود قرآن بارها بر اهمیت نوشتن، تاکید کرده است (شیمیل، ۱۳۸۰: ۱۱). قرآن مجید با کلمات آسمانی درباره نوشتن و خواندن آغاز می‌شود. خوشنویسی، هنری است که بی‌اغراق می‌توان آن را هنر گوهرین اسلامی خواند (اتینگهاوزن، ۱۳۷۹: ۱۹۳). بدین ترتیب در اسلام، خط و نوشتن منشأ قدسی دارد و خوشنویسی قرآن و احادیث، هنری الهی است. برخی معتقدند که بعضی خصوصیات مذهبی با خط عربی همسانی دارد و حضور روحانیت، عنصری بارز در نگارش است (شیمیل، ۱۳۸۰: ۱۲). در هنر اسلامی، خوشنویسی یکی از زیباترین و پرمعناترین شاخه‌هاست که به تنهایی یا همراه با سایر شاخه‌های آن تجلی پیدا می‌کند و علاوه بر نقش پیام‌رسانی بی‌واسطه، زیبایی معنوی خاصی دارد. یکی از ساحت‌ها و مهم‌ترین جایگاه تجلی خوشنویسی کتیبه‌های اشیاء هنری می‌باشد که البته جنبه کاربردی نیز داشته است.

^۲ تمدن اسلامی باخط گسترش یافت و کشورهای مسلمان و از جمله ایران را تحت پوشش قرار داد. در بیشتر مواردی که در این زمینه‌ها بحث شده، تکامل خط، ناشی از ضرورت‌های تولیدی، تجاری و اداری بوده است اما در مورد اعراب، این انگیزه ناشی از پیشرفت مادی نبوده، بلکه مستقیماً از ظهور اسلام در نیمه نخست قرن هفتم/اول نشأت گرفت. آیات قرآن که از سوی خداوند یکتا بر محمد (ص) نازل و با حرمتی خاص توسط پیروان نوشته می‌شد، باید بدون کوچک‌ترین تغییری ثبت و آموخته می‌شد. بدین ترتیب در نیمه دوم قرن هفتم نوعی دگرگونی بینشی و ناگهانی پدید آمد و خط در زندگی مردم این منطقه اهمیت یافت.

این خط‌نگاره‌ها را می‌توان بر روی اشیاء کاربردی نظیر ظروف فلزی، چوبی، پارچه‌ها، قالی‌ها، تابلوها و... دید. در این گونه آثار، خوشنویسی می‌تواند علاوه بر زیبایی خاصی که به شی می‌دهد، نقش کمک حافظه و ذخیره ساز اطلاعات را نیز ایفا کند. استفاده از خط بر روی آثار کاربردی از زمان‌های دور در ایران باستان و پس از آن مرسوم بوده است. بی‌شک در ابتدا تصاویر و خطوط مستقیم، منحنی و شکسته زاویه‌دار به شیوه چوب خط و علامت‌گذاری مورد استفاده قرار گرفته‌اند، اما از دوره هخامنشی به بعد استفاده از خط مرسوم گردید و رونق یافت. اولین جایگاه استفاده از خط در زمان هخامنشیان فلزات و به طور خاص سکه بود. در این مرحله هنر قلمزنی بر روی فلزات و نیز هنر خطاطی و خوشنویسی با هنر فلزکاری و پس از آن با سایر هنرها آمیخته شد و آمیزه‌ای از هنرهای کاربردی و تزئینی را بر جای گذاشت. در دوره اسلامی اموال مخصوص مساجد و مدارس و ابنیه عمومی که براساس سنت حسنه وقف تهیه می‌گردید و نیز ابزار حکومتی و مخصوص دارالحکومه و امراء و خلفاء و سلاطین از جمله جایگاه‌های خط نگاره گردید. اشراف و ثروتمندان و نیز بازرگانان و افراد ذی نفوذ در هر زمان که ظروف خاصی را سفارش می‌دادند، حداقل با کتیبه‌ای بر آن، نام خود و تاریخ اثر، نام سازنده‌ی آن و در صورت امکان شعر یا حدیث یا ضرب‌المثلی مربوط به کاربرد آن را دستور حکاکی، قلمزنی می‌دادند. به تدریج استفاده از نقوش هندسی و گیاهی نیز در کنار خط نگاره‌های زیبا جلوه‌ی خاصی به این هنرها بخشید و پس از آن نقوش جانوری و انسانی بر روی آثار کاربردی متداول شد.

اولین خطی که عموماً بر روی آثار دوران اسلامی ایران به کار رفته، خط کوفی است که بر روی آثار قرون اولیه حکاکی شده است. سفارش اولیاء دین بر استفاده از خط نیکو و بر شمردن حسنات آن در این رابطه تأثیر مستقیم داشته است. علاوه بر فرهنگ اسلامی، فرهنگ ایرانی نیز در خط نگاره‌ها تأثیر خود را نشان داده‌اند و بدین ترتیب به جز مضامین مذهبی آیات و احادیث و روایات اسلامی، اشعار و ضرب‌المثل‌ها و عبارات ملی نیز مشاهده می‌گردد. خط کوفی ساده، سپس جایگاه خود را به خطوط تزئینی و پس از آن خط نسخ و ثلث رایج شد. پس از آن خط نستعلیق که عروس خطوط اسلامی است، معمول گردید.

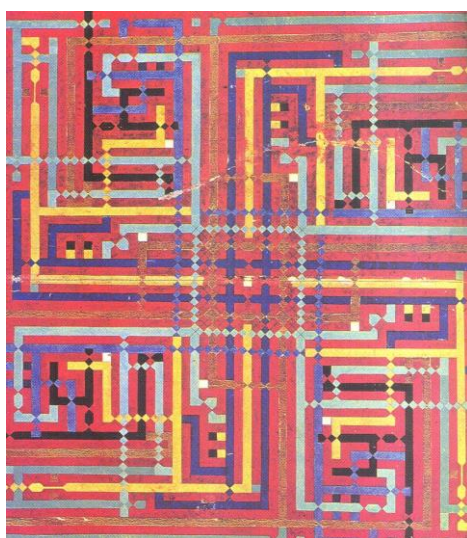
۳. عباراتی نمادین با مفهوم سیره و شخصیت امام علی(ع) در کتیبه‌های هنرهای کاربردی دوره‌های

تیموری تا قاجار

در کنار استفاده از آیات قرآنی که در اکثر اماکن مذهبی قابل مشاهده است، به گروهی از کتیبه‌ها بر می‌خوریم که با اهمیتی یکسان همانند آیات قرآنی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این دسته از کتیبه‌ها که کتیبه‌های دعایی نامیده می‌شود، به سه گروه مهم و مشخص قابل تقسیم‌بندی است. گروهی که توصیف‌کننده نام‌های زیبای خداوند، ستایشگر او و بازگوکننده توانایی‌های خالق متعالند. گروه دوم در ستایش پیامبر و دعا برای ایشان است. گروه سوم در ستایش امام علی(ع) حضرت فاطمه(س) و حضرت امام حسن(ع) و امام حسین(ع) است. در این گروه دعا و ستایش دیگر امامان شیعه تا امام دوازدهم به چشم می‌خورد (شایسته‌فر، ۱۳۸۰: ۶۶).

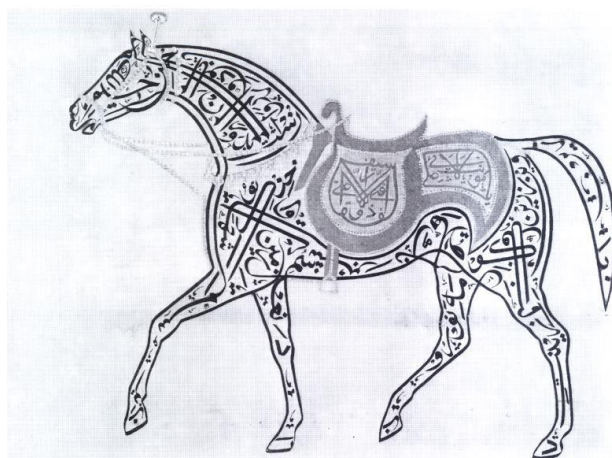
آنچه در این مقاله مورد نظر ماست کتیبه‌های دسته‌ی سوم است که نام مبارک امام علی(ع)، پیشوای شیعیان جهان، را در خود دارد و به ستایش ایشان پرداخته است؛ که به دلیل گستردگی نمونه‌های موجود آن را در بخش‌هایی مجزا مورد بررسی قرار می‌دهیم. شایان ذکر است در مواردی که چندین مضمون بر روی یک اثر نمودار بوده، در یکی از مضامین طبقه‌بندی شده، اما تمام خط‌نگاره‌های آن به تفصیل شرح داده شده است. - نام علی(ع): عشق و ارادت هنرمندان به این امام همام، طرح‌های پیچیده و ظریفی را ایجاد کرده است که نشان از معنویت‌شان دارد. محبت و حب روحی و معنوی هنرمند شیعی همچنین به گونه‌های مختلف در هنرهای کاربردی از جمله آثار تزئینی، فلز و آثار چوبی ابراز شده است.

مرکزیت داشتن نام امام علی در کتیبه‌ها و ظاهر شدن آن در ترکیب‌های حاصل از تکرار آن در اثری نقاشی شده که متعلق به سده پانزدهم/نهم است، به چشم می‌خورد. این نقاشی بر روی کاغذ در اندازه ۵۰×۴۵ سانتی‌متر طراحی شده و در حال حاضر در موزه کاخ توپقاپی استانبول نگهداری می‌شود. در این نمونه، چندین سطح مختلف استفاده شده؛ از جمله استفاده شش رنگ متفاوت روی زمینه قرمز که روشی بسیار جدید و مناسب است. مفهوم مذهبی در این کتیبه غیر معمول مشاهده می‌شود. به این صورت که نام علی در مرکز به خط کوفی روی چهار سمت و در امتداد چهار زاویه آن عرضه شده و از رنگ قرمز و رنگ‌های مختلف دیگر نیز در آن استفاده شده است. (تصویر ۱)

تصویر ۱- کتیبه نام علی(ع) روی پارچه، مربوط به قرن پانزدهم میلادی، محل نگهداری موزه توپقاپی استانبول.

همچنین نمونه‌ای از خوشنویسی متعلق به قرن سیزدهم/نوزدهم موجود است که نیایش شیعه در نسخ ترکیب یافته به شکل اسب را نشان می‌دهد (تصویر ۲)

تصویر ۲- خوشنویسی متعلق به قرن سیزدهم/ نوزدهم، نیایش شیعه در نسخ ترکیب یافته به شکل اسب.

در این ترکیب زیبا حضرت علی با عنوان «یا مولی علی» مورد خطاب قرار گرفته است. در کنار این عبارت که بر روی زمین اسب کار شده است، عبارت معروف و موزون «لَا فَتَىٰ إِلَّا عَلِيٌّ لَا سَيْفٌ إِلَّا ذُو الْقَعَارِ» نیز در منقبت امام علی(ع) قابل مشاهده است.

- نام علی(ع) در کنار الله، محمد(ص) و امامان معصوم: خطابه «الله، محمد، علی» گویای سه اصل «توحید، نبوت و امامت» است که توسط هنرمندان در هنرهای تزیینی متجلی گشته است. هنرمند شیعی با قرار دادن نام خدا و رسولش در کنار بهترین بندگان خدا و برادر و وصی و نزدیک‌ترین به پیامبر (ص) اراده‌ی قلبی خود را به خداوند، رسولش و جانشین او به نمودار کرده است.

یکی از جالب‌ترین نمونه‌ها از ستایش امام علی(ع) و دیگر امامان شیعه، رحل چوبی^۳ قرآن است که از دوره تیموری بازمانده و در حال حاضر در موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود. (تصویر ۳)

^۳ - این شی زیبا در بطن کتیبه ظریفش نشانگر تاریخ ساخت اثر و خالق آن حسن بن سلیمان از اصفهان می‌باشد.

تصویر ۳- رحل چوبی مزین به نام علی(ع)، مربوط به دوره تیموری، محل نگهداری موزه متروپولین.

روی بخش فوقانی این رحل، نام الله به صورت تکرار چهارگانه آمده است. در بخش پایینی رحل با خط ثلث بسیار زیبایی صلوات بر چهارده معصوم، خطاب به پیغمبر و دوازده امام شیعه نوشته شده است. حواشی سمت داخلی آن با جمله‌ای طولانی به خط نسخ، به زبان عربی، امام علی (ع) را رهبر مسلمین معرفی کرده است. قسمت پایینی رحل از بخش بالایی که قرآن روی آن قرار می‌گیرد، محافظت می‌کند. قابل توضیح است که مسئولیت دوازده امام، حمایت و حفظ دستورات قرآن است. هنرمند، این مسئولیت مهم را با نقش کردن اسامی دوازده امام بر بخش پایینی رحل نشان می‌دهد و احتمالاً با همین نیت نیز نام علی(ع) را به صورت چهارگانه زیر نام الله در قسمت بالایی آن حک کرده است. صلوات بر پیغمبر و امامان و به‌ویژه نام مستتر امام علی(ع) روی این رحل، نشان می‌دهد که حامی این اثر فردی شیعه بوده و مکتب او به منظور انتشار و تبلیغ شعائر شیعه بنا شده است. این اثر هم‌چنین دوستی بین هنرمندان و اهل بیت را نشان داده و گواهی می‌دهد که مردم آن زمان حامی امامان بوده‌اند (شایسته‌فر: ۱۳۸۸: ۱۱۷).

از این نمونه بسیار نفیس که در موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود چنین برمی‌آید که در دوره تیموریان که هنوز مذهب شیعی مذهب رسمی ایران نبوده، مضامین شیعی از همان اهمیتی که در دوره صفوی نمودار می‌گردد برخوردار بوده است. از نمونه‌های مورد بررسی با مضمون «الله، محمد، علی» قالیچه محرابی بازمانده از دوره صفویه

است که در موزه قالی ایران نگهداری می‌شود. در قسمت فوقانی این فرش، ترنجی نقش بسته و درون آن عبارت «یااللهُ مُحَمَّدٌ یَاعَلِیُّ» در میان دو قندیل دیده می‌شود(تصویر ۴)

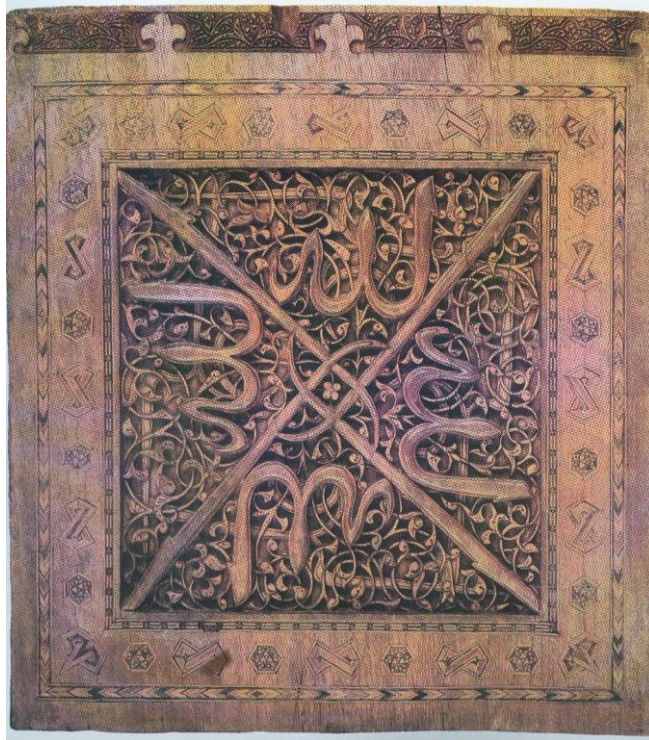
تصویر ۴- نمونه قالیچه محرابی با مضمون «الله، محمد، علی» بازمانده از دوره صفویه، محل نگهداری، در موزه قالی ایران.

این ترنج به‌وسیله ترنج بزرگتری احاطه شده که در درون آن و در حاشیه ترنج کوچک‌تر دو قسمت از دعای نادعلی در دو طرف ترنج که از بالا و پایین از هم جدا شده‌اند نوشته شده است. در قسمت راست عبارت «... کُلَّ هَمٍّ وَ عَمٍّ سَیَنْجَلِی... بِوَلَايَتِكَ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ» از میان دعای نادعلی گلچین شده است و معنای آن چنین می‌باشد که «من در تمام امورم بر آن حضرت متوسل شدم...قسم به به ولایت و امامت تو ای علی(ع) ای علی(ع) ای علی(ع)».

در سمت چپ آن نیز «نَادَ عَلِيًّا مَظْهَرُ الْعَجَائِبِ تَجِدُهُ عَوْنًا لَكَ فِي النَّوَائِبِ» (علی علیه السلام را که مظهر کمالات و صفات عجیبه است تا یاری کننده تو در تمام مشکلات و سختیها باشد) نشان می‌دهد که هنرمند خلاق این فرش شیعی بوده است و مددجویی وی نحوه‌ی انتخاب قسمت‌های از دعا، این مدعا را به اثبات می‌رساند. همچنین فضای اطراف این ترنج که به شکل محراب بافته شده است را آیه الکرسی پر کرده است که از قسمت بالا، به دو حدیث از پیامبر «عَجَلُو بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْمَوْتِ» و «عَجَلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ» نگاشته به خط ثلث، متصل است.

نام پنج تن از دیگر مضامینی است که به جهت مقام ممتاز ایشان مورد توجه هنرمندان قرار داشته است. یک نمونه بسیار زیبا و هنرمندانه که می‌توان گفت در میان مشبک‌کاری بر فولاد عصر صفویه به درجه‌ی ایجاز رسیده است،

کتیبه‌ای متعلق به مسجد درب امام اصفهان است. این لوح فلزی در حال حاضر در مجموعه هراری نگهداری می‌شود.
(تصویر ۵)

تصویر ۵- مشبک‌کاری بر فولاد عصر صفویه، کتیبه‌ای متعلق به مسجد درب امام اصفهان، محل نگهداری در مجموعه هراری

در این اثر هنری بدیع، خطوط و دوائر اسلیمی و ریزه‌کاری شاخه‌های گل‌ها و برگ‌ها بسیار دقیق و ظریف بر لوحه سخت فولاد حکاکی شده است. در میان این لوح، چهار ترنج بر نقش اسلیمی حک شده و در وسط ترنج‌ها با خط نستعلیق عبارت «الَّذِي يَضْرِبُ بِالسَّيْفِ بِحُكْمِ أَزَلَىٰ بَنِي عَرَبِيٍّ وَرَسُولِ مَدَنِيٍّ وَبِسَبْطِيهِ وَشَبْلِيهِ هُمَا نَجَلِ زَكِيٍّ وَبَزَهْرًا بَتُولٍ وَبَأْمٍ وَوَلَدَتْهَا» نقش بسته است.

این دو بیت دعایی در حق پنج تن است که در مصرع اول به «کسی که به حکم ازلی شمشیر می‌زند» قسم یاد کرده (مراد شاعر امام علی است)؛ در مصرع دوم به پیامبر و رسول خداوند و در مصرع سوم به «دو نوه دختری پیامبر و بچه‌شیرها (فرزندان علی(ع)) که نسل پاک و برگزیده و ادامه دهنده امامت هستند» سوگند یاد شده و در مصرع چهارم نیز حضرت زهرا با کنیه‌ی بتول، مادر دو پسر (حسن و حسین(ع)) شفیع قرار گرفته است.

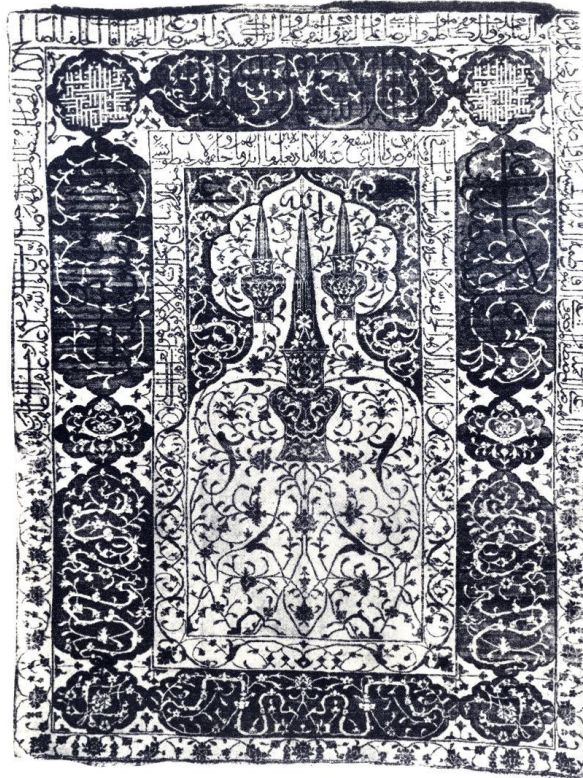
این ابیات، عبارت دعایی «لِي خَمْسَةَ أَطْفَىٰ بِهِمْ أَمْرَ لِحَجِيمِ الْحَاطِمَةِ الْمُصْطَفَىٰ وَ الْمُرْتَضَىٰ وَ ابْنَاهَا وَ الْفَاطِمَةَ» (به این پنج کس است که به آن‌ها آتش دوزخ را خاموش می‌کنیم: مصطفی و مرتضی و پسران آن دو و فاطمه) را که مبین شفیع قرار دادن پنج تن است رابه ذهن متبادر کرده و ارادت هنرمندان به پنج تن آل عبا را با بیانی دیگر مورد تاکید قرار داده است.

تصویر ۶- تمثال دست حضرت ابوالفضل، بازمانده از دوره صفوی.

تصویر ۶، تمثال دست حضرت ابوالفضل، بازمانده از دوره صفوی است. قسمت‌هایی از دعای نادعلی به همراه آیه شریفه «نَصْرٌ مِنْ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ» در ۵ انگشت این تمثال با خط نستعلیق کار شده است. طریقه‌ی منتخب دعای نادعلی بر روی این اثر اعتقاد به مددجویی از این امام همام را بر ما مسجل تر می‌نماید؛ زیرا هنرمند شیعی قسمت‌های «نَادَ عَلِيًّا مَظْهَرُ الْعَجَلْبِ، تَجِدُهُ عَوْنًا لَكَ فِي التَّوَلُّبِ، كُلَّ هَمٍّ وَ غَمٍّ سَيَنْجَلِي... بِوَلَايَتِكَ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ» را از دعای نادعلی گلچین کرده است که معنای آن «بخوان علی علیه السلام را که مظهر کمالات و صفات عجیبه است تا یاری کننده تو در تمام مشکلات و سختی‌ها باشد من در تمام امورم بر آن حضرت متوسل شدم...قسم به به ولایت و امامت تو ای علی(ع) ای علی(ع) ای علی(ع) می‌باشد. بر کف دست تمثال هم سه دایره تو در تو به یکدیگر متصل هستند. در دایره بزرگ‌تر، ۱۲ دایره کوچک حاوی نام‌های دوازده امام قرار دارد؛ دایره میانی اسامی پنج تن آل عبا را در خود دارد و دایره درونی به ذکر چهار «یا غفار» منتهی شده است. این کتیبه گویای پیشوایی امام علی(ع) و ادامه امامت در خانواده پیامبر و همچنین جایگاه ویژه‌ی اهل بیت پیامبر در نزد خداوند است که مورد توجه هنرمند این اثر قرار داشته است.

- **شهادتین شیعی:** مذهب شیعه بر حقیقت و اولویت معصومین، از جمله شخص امیر المؤمنین به امر خلافت، هم به حکم وصیت، هم به حکم لیاقت و فضیلت و هم به حکم قرابت ایشان با پیامبر(ص) دلالت دارد، که این مهم یکی از مضامینی است که در هنرهای کاربردی شواهد عینی بسیاری دارد.

تصویر ۷- عبارت شهادتین شیعی بر قالیچه‌ای بازمانده از دوره صفوی، اندازه این قالیچه ۱۱۹×۱۵۷ سانتی‌متر، در موزه توپقاپی‌سرای استانبول. مأخذ: (صویراسرافیل: ۱۳۶۶)

حاشیه بیرونی این فرش به که صلوات کبیره در حق چهارده معصوم مزین است و از داخل به ۱۲ ترنج که شش‌تای آن کوچک و شش‌تای آن عریض است متصل گردیده، بر روی دو ترنج کوچک بالای فرش عبارت شهادتین شیعی به خط کوفی نقش بسته است. بر روی حاشیه‌ی کناری این دوازده ترنج آیه الکرسی به خط ثلث نشیمن دارد. در سجده‌گاه فرش نیز تصویر سه گلدسته بافته شده که بر روی گلدسته میانی کلمه الله قابل مشاهده است.

تصویر ۸ سکه‌ای نقره، ضرب شده در زمان صفویان است که در حال حاضر در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود. این سکه حاوی عبارت شهادتین شیعی به خط نستعلیق است. طرح‌های اسلیمی و همچنین عبارات مذهبی در نظر گرفته شده برای این سکه مبین اهمیت مذهب شیعه در زمان صفوی است. انتخاب عبارت شهادتین برای ضرب بر روی سکه به جهت متبرک کردن آن و پر برکت نمودن آن برای صاحبش صورت گرفته است.

تصویر ۸- سکه‌ای نقره، ضرب شده در زمان صفویان، خط نستعلیق، محل نگهداری: موزه بریتانیا.

- احادیث پیامبر در منقبت امام علی(ع): حدیث نبوی «لَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيُّ بَابُهَا» که پیامبر در وصف علی فرموده است، بیانگر جایگاه والای پیامبر و علم کامل ایشان است. همچنین جایگاه رفیع ایشان را مشخص می‌کند که راه ورود به شهر علم است. بنابراین هر کس خواستار علم پیامبر است، باید با علی(ع) آشنا شود. یکی از بهترین و زیباترین نمونه‌های این حدیث تابلویی خوشنویسی شده از دوره تیموری است که در حال حاضر در موزه دیوید نگه‌داری می‌شود. (تصویر ۹)

تصویر ۹- حدیث تابلویی خوشنویسی شده از دوره تیموری، محل نگهداری: موزه دیوید

این حدیث که در مرکز تابلو نوشته شده است با این جمله ادامه می‌یابد «نسبت شما به من مثل نسبت هارون به موسی است». هارون برادر موسی(ع) او را در ارتباط با رساندن پیام خداوند به مردم زمانش همراهی می‌کرد. وقتی که پیامبر (ص) به علی(ع) عنوان هارون بخشیده ایشان را در مقامی والا و مهم هم‌پایه جایگاه هارون نسبت به موسی

قرار داد. کتیبه‌ای که این تابلو را احاطه می‌کند با دعا و ستایشی از افتخارات دوازده امام شروع می‌شود. «خداوندا درود بفرست به محمد مصطفی و علی مرتضی و حسن الرضی و حسین شهید کربلا و زین العابدین و محمد الباقر و جعفر الصادق و موسی الکاظم و علی الرضا و محمد التقی و علی النقی و حسن العسکری و محمد المهدی درودها و تحیات خدا بر آن‌ها باد.

در این حدیث مشهور، پیغمبر خود را شهر علم می‌نامد و علی را دروازه‌ای آن؛ پیام این جمله اشاره دارد به مقام بالای پیامبر که دارای علم کامل است. همچنین مقام مهمی به حضرت علی(ع) که راهنمایی برای داخل شدن به شهر علم است، می‌دهد. بنابر این هر کسی که می‌خواهد دانش بیشتری درباره پیامبر داشته باشد باید با حضرت علی(ع) آشنا و مانوس باشد. این تابلوی خوشنویسی دوباره این ادعا را تایید می‌کند که تیموریان نیز همواره به دنبال حمایت از مفاهیم شیعی بودند (شایسته‌فر، ۱۳۸۸: ۱۲۸).

نمونه دیگر تجلی حدیث پیامبر در ورودی مدرسه چهارباغ اصفهان، متعلق به دوره صفوی است که حدیث «أنا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بِأَبْهَاءِ» به خط ثلث، بر آن نگارش شده است. (تصویر ۱۰)

تصویر ۱۰- تجلی حدیث پیامبر در ورودی مدرسه چهارباغ اصفهان، متعلق به دوره صفوی، حدیث «أنا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بِأَبْهَاءِ» به خط ثلث

مضمون این حدیث و مکان قرار گرفتن آن بسیار متناسب با یکدیگر است. مدرسه مکان علم آموزی است و پیامبر به عنوان شهر و مدینه‌ی دانش، سردر مدرسه به عنوان ورودی مکان علم اندوزی و علی(ع) راه ورود به دنیای علم و دانش است. تناسب این حدیث با جای قرار گرفتن آن نشان می‌دهد که هنرمند شیعی علاوه بر ریشه‌یابی تقدسات دینی و استفاده از آن‌ها در تزیینات معماری، ترتیب فضا را نیز مد نظر داشته است. موارد دیگری نیز وجود دارد که دال بر این مدعا است.

حدیث دیگر از پیامبر که در منقبت امام علی(ع) بیان گردیده و نزد شیعیان بسیار محبوب است، حدیث «وَلَايَةُ عَلِيٍّ بِنِ أَبِي طَالِبٍ حُصْنِي فَمَنْ دَخَلَ مِنْ أَمْنٍ مِنْ عِدَابِي» است که گویای جایگاه امام علی (ع) نزد پیامبر و لزوم تبیین اهمیت آن توسط ایشان به شیعیان است. معنای حدیث «وَلَايَةُ عَلِيٍّ بِنِ أَبِي طَالِبٍ حُصْنِي فَمَنْ دَخَلَ مِنْ أَمْنٍ مِنْ عِدَابِي» را می‌توان در ابیات زیر به خوبی شرح داد:

با مهر علی طینت هر کس که سرشت

هر چند بود همیشه در دیر و کنشت

در دوزخ اگر آوردندش به مثل

جا گرم نکرده می‌برندش به بهشت

این دوبیت بر روی تابلوی خطی از میر عماد استاد بلامنازع خط نستعلیق که در دوره صفوی می‌زیسته، خوشنویسی شده است. (تصویر ۱۱)

تصویر ۱۱- بر روی تابلوی خطی از میر عماد استاد بلامنازع خط نستعلیق، در دوره صفوی.

در این چلیپا که حاشیه بیرونی آن نیز با ابیاتی زیبا آراسته شده است، معنای این حدیث، در وصف کرم و بزرگواری علی(ع) آورده شده و از او به عنوان شافع روز جزا یاد شده است.

همچنین تزیینات گل‌های ختایی با تک رنگ «طلا» که فضاهای خالی اطراف خط نگاره را پر کرده از تزیینات این تابلو می‌باشد.

- **دعای نادعلی:** برای هنرمند شیعی توسل به علی (ع) تنها نشانه‌ی تمایلات هنری نیست، بلکه نشان دهنده این واقعیت است که نوشتن پیام‌های مذهبی فریضه‌ای دینی بوده است. انتخاب دعاهاى منتسب به علی (ع) بر شکوه بخشیدن و احترام به جایگاه امامان در فرهنگ شیعی تأکید دارد و شاید این قوی ترین دلیل فراوانی کتیبه‌های فلزی با نام علی (ع) باشد.

از نمونه‌های نفیس که دعای ناد علی بر روی آن حک شده، کنده کاری تزئینی در چوبی مقبره میرزا ابراهیم است که متعلق به دوره صفویه می‌باشد و در حال حاضر در گالری نیلسن موزه اتکینز نگه‌داری می‌شود. (تصویر ۱۲)

تصویر ۱۲- کنده کاری تزئینی در چوبی مقبره میرزا ابراهیم، متعلق به دوره صفویه، محل نگهداری: در گالری نیلسن موزه اتکینز

در این نمونه نام علی (ع) چهار بار به خط کوفی تزئینی بر بالای در و سمت راست پائین آن تکرار شده است. در قاب‌های بزرگ‌تر در قسمت‌های بالا و پائین، نوشته‌ای زیبا به خط ثلث با حروف بسیار نازک و بلند وجود دارد: «نَادَ عَلِيًّا مَظْهَرُ الْعَجَائِبِ» شیعیان در این دعا با توسل به حضرت علی (ع) هر نگرانی و غصه و اندوهی را از یاد می‌برند. پیام این کتیبه، یاری خواستن از علی (ع) در برابر سختی‌های زندگی است.

قسمت‌های برگزیده‌ای از این دعا را در نمونه‌ی پارچه‌ای به شکل مثلث قائم الزاویه بازمانده از دوره قاجار نیز می‌توان دید. (تصویر ۱۳) دعای ناد علی در وسط این اثر به شکل شیری در حال حرکت ترکیب یافته است که خورشیدی بر پشت آن قرار دارد. همان‌طور که از معنای این دعا مشخص است، این کتیبه به خط ثلث، از علی (ع) طلب نیرو و قدرت می‌کند و همچنین خدا را به عظمتش و محمد (ص) را به نبوتش قسم می‌دهد. «نَادَ عَلِيًّا مَظْهَرُ الْعَجَائِبِ تَجِدُهُ عَوْنًا لِكِ فِي النَّوَائِبِ... كُلِّ هَمٍّ وَ غَمٍّ سَيَنْجَلِي بِعَظَمَتِكَ يَا اللَّهُ بِنُبُوتِكَ يَا مُحَمَّدَ بَوْلَايَتِكَ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ».

تصویر ۱۳- قسمت‌های برگزیده‌ای از دعای نادعلی را در نمونه‌ی پارچه‌ای به شکل مثلث قائم الزاویه بازمانده از دوره قاجار.

از دیگر نمونه‌های بازمانده از دوران قاجار که قسمت‌هایی از دعای نادعلی را در برمی‌گیرد، چند کشکول است. از میان آنها، کشکولی برجای‌مانده از سده نوزدهم/ سیزدهم که در حال حاضر در موزه آرمیتاژ نگهداری می‌شود، یکی از زیباترین نمونه‌هاست که اندازه‌های آن $۳۱ \times ۱۱.۲ \times ۱۴.۵$ سانتی‌متر است. (تصویر ۱۴)

تصویر ۱۴- قسمت‌هایی از دعای نادعلی، کشکول، از سده نوزدهم/ سیزدهم، محل نگهداری: در موزه آرمیتاژ.

میان چند ردیف طرح اسلیمی که به زیبایی بر بدنه این کشکول حک شده است، قسمت‌هایی از دعای ناد علی «نَادَ عَلِيًّا مَظْهَرُ الْعَجَائِبِ تَجِدُهُ عَوْنًا لَكَ فِي النَّوَابِ ... كُلِّ هَمٍّ وَ غَمٍّ سَيَنْجَلِي ... يَا اللَّهُ بِنُبُوَّتِكَ يَا مُحَمَّدَ بَوْلَايَتِكَ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ» درون ترنج‌های متصل به هم با خط ثلث نقش بسته است. حضور دعای ناد علی بر روی کشکول‌هایی که به درویش تعلق داشته به دلیل ارادت بسیار آنها به امام علی بوده است؛ زیرا اکثر کشکول‌های برجای‌مانده مزین به دعای نادعلی یا دعا در حق امام علی(ع) هستند.

در برخی از کتیبه‌ها، ستایش و وصف و تکریم امام علی به شکلی غیر از آنچه تا کنون گفته شد، پرداخته شده است. مثلاً کتیبه‌هایی وجود دارد که هنرمند شیعه در آن‌ها ارادت خویش را توسط قطعه‌ای شعر نشان داده است. نمونه‌ای از این کتیبه‌ها جعبه‌ای چوبی است که از دوره صفویه به جا مانده است. (تصویر ۱۵)

تصویر ۱۵- نام علی (ع) بر کتیبه‌جعبه‌ای چوبی از دوره صفویه. قرن دهم ه.ق.

بر حاشیه‌ی بالایی بدنه این جعبه و در حاشیه محیطی درب آن اشعاری به خط نستعلیق نوشته شده است که انتساب هنرمند به تشیع و سرسپردگی به ولایت علی و افتخار به این مسئله را نشان می‌دهد: «گل گفت که من مذهب و دینی دارم/ با روی رسول همنشینی دارم/ رنگم چو محمدست و بویم چو علی /.....» بقیه قسمت‌های این جعبه پوشیده از نقوش زیبای گل و بلبل است.

نتیجه‌گیری

در این مقاله ابتدا جایگاه کتیبه و انواع آن به لحاظ محتوا و تزئین در هنرهای کاربردی دوران تیموری تا قاجار مورد بحث قرار گرفت و به خصوص بر دو گروه جداگانه‌ی کتیبه‌ها، کتیبه‌های دعایی و حدیثی که مورد مطالعه‌ی این مقاله بود تأکید شد. بخش کتیبه‌های دعایی، شامل ستایش خدا، حضرت محمد، امام علی، فاطمه و پسران ایشان امام حسن و امام حسین می‌شود و شامل نمونه‌هایی است که بر اساس آن مسلمانان به ستایش و فرا خواندن دوازده امام می‌پردازند. پس از مبحث کتیبه‌ها مختصری در وصف شخصیت و مناقب حضرت علی (ع) که موضوع این مقاله مربوط به ایشان است، سخن رفت و پس از آن نمونه‌هایی از کتیبه‌های در بردارنده‌ی نام حضرت علی (ع) در هنرهای کاربردی و تزئینی معرفی گردیده، مورد بررسی قرار گرفت. ستایش امام علی (ع) در کلماتی با اشکال جدا از هم، بر سطوح فراوانی از بناها و اشیایی که در طول دوره‌های مختلف، حک شده وجود دارد و گاه در کنار نام خدا و پیامبر، در بعضی موارد به طور جداگانه و گاه با استمرار از دوازده امام آمده است. نتیجه حاصل از بررسی نمونه‌ها نشان

می‌دهد. استفاده از کتیبه‌های شیعی به طور کلی و استفاده از کتیبه‌هایی که نام علی (ع) در آن‌ها دیده می‌شود به طور خاص در دوره‌ی تیموری و صفوی مرسوم تر از سایر دوره‌های تاریخی می‌باشد و باز تنوع و تعدد نمونه‌ها در دوره‌ی صفوی بیشتر از دوره‌ی تیموری است، هم به طور کلی و هم در بخش آثار کاربردی. با نگاهی به تاریخ دوران تیموری و صفوی این امر چندان عجیب و دور از ذهن نخواهد بود.

در دوران تیموری با این که گرایش، سیاست‌ها و عقاید حاکمان تیموری به سوی اسلام بود، اما خاندان سلطنتی قصد داشتند تا ظاهر خویش را به عنوان افرادی پای بند به مذهب نشان دهند و به همین دلیل برنامه‌ای بلند پروازانه را در پیش گرفتند که شامل فعالیت‌های عمومی، ساخت ابنیه و کتیبه‌های شیعه می‌شد. بنابراین استفاده از نام علی(ع) در خط‌نگاره‌های این دوره به چشم می‌خورد. اما در دوره‌ی صفویه اقتدا به علی در هنرها به نشانه ستایش و تجلیل امام علی(ع) و معرفی ایشان به عنوان رهبر شیعیان صورت گرفته است. دوره‌ی صفویه نقطه عطفی در تاریخ ایران است، به این دلیل که با ظهور صفویان مذهب تشیع به مذهب رسمی ایران تبدیل گردید. از این رو وجود کتیبه‌های حاوی نام علی و احترام عمیق صفویان به امام علی را بیان کرده و جایگاه مهم ایشان را در آن دوره نشان می‌دهد. صفویان از طریق چنین کتیبه‌ها و خط‌نگاره‌هایی، موقعیت فرهنگی شیعه را تثبیت و تصدیق کرده و جامعه‌ی شیعی آن روز را با مقاصد و نیت خود همراه ساختند. از دوره‌ی قاجار نیز آثار بسیاری بر جای مانده است که ارادت شیعیان را به امام علی(ع) می‌رساند.

لیست تصاویر

- ۱- نام علی، کاغذ نقاشی شده، خط کوفی، دوره تیموری، موزه توپقایی استانبول، منبع شماره ۵، ص ۱۱۵.
- ۲- یا مولی علی، لا فتنی الّا علی، لا سیف الّا ذوالفقار، تابلوی خوشنویسی، خط نسخ، دوره قاجار، منبع ۷، ص ۱۳۸.
- ۳- نام علی و چهارده معصوم، رحل چوبی، خط ثلث و نسخ، دوره تیموری، موزه متروپولیتن، منبع شماره ۱۰، ص ۹.
- ۴- الله، محمد، علی، ناد علی، آیه الکرسی، قالیچه‌ی محرابی، خط ثلث، دوره صفوی، موزه قالی ایران، منبع شماره ۹، ص ۹۲.
- ۵- لوحه فلزی، مسجد درب امام اصفهان، ابیاتی در مدح پنج تن، نستعلیق، دوره صفوی، مجموعه هراری، منبع شماره ۱۴، ص ۱۳۸۹.
- ۶- نادعلی، نام پنج تن، نام دوازده امام، تمثال دست حضرت ابوالفضل، خط ثلث و نستعلیق، دوره قاجار، منبع شماره ۷، ص ۱۲۵.
- ۷- شهادتین شیعی، قالیچه محرابی، خط کوفی، دوره صفوی، موزه توپقایی، منبع شماره ۱۱، ص ۲۶۸.
- ۸- شهادتین شیعی، سکه‌ی نقره، خط نستعلیق، دوره صفوی، موزه بریتانیا، منبع شماره ۱۲، ص ۱۹۸.
- ۹- حدیث پیامبر، دعای دوازده امام، لوح خوشنویسی، خط ثلث، دوره تیموری، مجموعه دیوید، منبع شماره ۱۰- آنا مدینه العلم و علی بابها، مدرسه چهار باغ، خط ثلث، دوره صفوی، اصفهان، منبع نگارنده.
- ۱۱- ابیاتی در مدح امام علی، تابلوی خوشنویسی میر عماد، دوره صفوی، موزه ایران باستان، منبع شماره ۶، ص ۱۱۸.
- ۱۲- دعای ناد علی، در چوبی مقبره میرزا ابراهیم، دوره صفوی، نیلسن گالری موزه اتکینز، منبع شماره ۵، ص ۱۸۴.
- ۱۳- دعای ناد علی، پارچه‌ای مثلثی شکل، خط ثلث، دوره قاجار.
- ۱۴- دعای نادعلی، کشکول، خط ثلث، دوره قاجار، موزه آرمیتاژ، منبع شماره ۱۵، ص ۱۳۱.
- ۱۵- ابیاتی در مدح امام علی (ع)، جعبه‌ی چوبی، خط نستعلیق، دوره صفوی، مجموعه Miss Field، منبع شماره ۱۴، ص ۱۴۷۶.

منابع و مأخذ

کتاب‌ها:

- اتینگهاوزن، ریچارد. (۱۳۷۹). اوج‌های درخشان هنر ایران، ترجمه هرمز عبداللهی و رویین پاکباز، تهران: نشر آگاه، بصرام، سید جلال‌الدین و همکاران. (۱۳۸۳). هنر قالی بافی ایران رویای بهشت، تهران: وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، انتشارات.
- حمید سفادی، یاسین. (۱۳۸۱). خوشنویسی اسلامی، ترجمه شایسته‌فر، مهناز، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی. داودی، نادر. (۱۳۸۲). آثار ایران در موزه متروپولیتن، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- شیمیل، انه ماری. (۱۳۸۰). خوشنویسی اسلامی، ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی. شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۴). هنر شیعی، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- صوراسرافیل. (۱۳۶۶). شیرین، قالی ایران، تهران: انتشارات یساولی.
- علی‌فر، امیر. (۱۳۷۹). امام علی (ع) و قرآن و نهج‌البلاغه از منظر علی‌دوستان جهان، تهران: نشر طاووس بهشت. قایمی، علی. (۱۳۷۳). امام امیر المؤمنین علی (ع)، بی‌جا، انتشارات امیری.

مقالات

- شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۰). جایگاه قرآن، حدیث و ادعیه در کتیبه‌های اسلامی، فصلنامه علمی و پژوهشی مدرس، دانشگاه تربیت مدرس تهران، شماره ششم، صص ۴۳-۳۲.
- شایسته‌فر، مهناز، بهزادی، مهران. (۱۳۸۴). بررسی نام مبارک علی(ع) بر روی هنرهای کاربردی در دوره صفویه و قاجاریه در موزه ایران باستان، دو فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳، ۲۳-۱۳.

R.w. Ferrier. (۱۹۹۷). The Arts of Persian, Yale University press New Haven & London.

SOTHEY'S, Islamic Art, London, ۱۹۹۷.

Pope, Arthur Upham, A Survey of Persiar Art, London, Vol XII, ۱۹۳۰.

B .Piotrousky, Mikhail Earthly Beauty Heavenly Art, Art of Islam, Nieuwe kerk Amsterdam, Lund